

П.С. КОРНІЄНКО

Петро Сергійович Корнієнко, кандидат юридичних наук, доцент, доцент Національної академії статистики, обліку та аудиту

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОЗАХИСНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК РІЗНОВИДУ ЮРИДИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Правозахисна діяльність – це складне, багатоаспектне, соціально-правове явище, складовими частинами якої є діяльність як у межах державних органів, так і в межах громадських утворень чи індивідуальних громадян, або ж інститути на межі цих областей. Так, у юридичній літературі правозахисна діяльність розуміється як діяння (дія чи бездіяльність) правозахисних органів, яка спрямована на надання кожній людині і громадянину, їх об'єднанням та юридичним особам правової допомоги щодо припинення порушень права, притягнення винних до юридичної відповідальності, відновлення порушених, оспорюваних чи оскаржених прав і відшкодування спричинених порушенням права збитків¹.

В Україні діють інституції, мета яких спрямована на захист прав і свобод громадян – судова система, адвокатура, громадські правозахисні організації, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Уповноважений Президента України з прав дитини тощо.

Об'єктом правозахисної діяльності виступають суспільні відносини, що відбуваються у процесі реалізації конституційних прав і свобод людини і громадянина, а саме – загальні конституційні правовідносини та відносні правовідносини, які виникають в ході реалізації суб'єктивних прав конкретними громадянами у відповідних ситуаціях.

Натомість предметом правозахисної діяльності виступають (у вузькому значенні) порушення конституційних прав і свобод людини і громадянина з боку суб'єктів права, зокрема: державних органів та органів місцевого самоврядування, інших осіб, а також їх негативні наслідки. Однак варто усвідомлювати, що зміст предмета правозахисної діяльності не є таким однозначним і включає значну кількість елементів.

Варто звернути увагу на один із елементів правозахисної діяльності – її суб'єктів. Їх визначають як особливі складові, інституційні елементи конституційної системи захисту прав і свобод людини і громадянина, діяльність яких спрямована на виявлення причинно-наслідкових зв'язків відносин у суспільстві для здійснення особливого впливу на такі відносини, з метою не допущення в соціальній дійсності правопорушень, їх випередження (не допущення перетворення причини на наслідок, який має протиправний результат у вигляді порушення прав особи). А відтак, обґрунтовується наявність у предметі правозахисної діяльності такого елемента, як з'ясування причин порушень прав і свобод людини і громадянина, а також умови, що сприяють їх вчиненню.

Юриспруденція встановлює наявність трьох видів правозахисної діяльності: внутрішньодержавної, міжнародної та самозахисної. Усі три види такої діяльності мають спільні ознаки, зокрема, мету – захист прав і свобод людини і громадянина, а також передбаченість у конституційному законодавстві та державне регулювання (часткове у випадку самозахисту).

Правозахисна діяльність всередині держави має додатковий розподіл, який пов'язується насамперед із правовою природою суб'єкта її здійснення, його місцем у державному механізмі. Однак варто зазначити, що сучасне розуміння обсягу охоронно-захисної діяльності передбачає здійснення її усіма органами публічної влади.

Незважаючи на це і не применшуючи ролі певних складових органів публічної влади, зокрема законодавчої та виконавчої, слід визнати, що особливу роль у здійсненні правозахисної діяльності відіграє судова влада. Саме суд є ефективним засобом захисту прав і свобод людини і громадянина. Усвідомлення особливого правозахисного призначення суду як установи правосуддя покладено в основу авторитетних міжнародних документів, які стосуються прав людини. Так, відповідно до них кожному гарантується судовий захист його прав і свобод. Решта правозахисних та правоохоронних органів «працюють» на органи правосуддя. Діяльність цих органів знаходить свою оцінку в суді з позицій чинного законодавства, конституційних принципів та міжнародно-правових актів.

З часу великих світових війн міжнародно-правове регулювання спрямоване на все більше врегулювання і забезпечення прав та інтересів людини. Це стосується і сформованих з того часу міжнародних інституцій, які вживають організаційних, політичних, правових, економічних та інших заходів з метою більшого утвердження прав людини. Міжнародні акти встановлюють певний рівень правозахисної діяльності, якого мають дотримуватись держави у своїй внутрішній політиці. Не в останню чергу це стосується й України, оскільки курс на додержання міжнародних стандартів з прав людини став одним із пріоритетів внутрішньої політики держави.

Серед особливих елементів механізму міжнародного гарантування прав і свобод людини виокремлюють засоби гуманітарної інтервенції, силові засоби захисту та засоби тиску. Засоби гуманітарної інтервенції, які досить часто передбачають застосування збройних сил, вважаються не правовими, навіть подекуди нелегітимними. Такі заходи, в переважній більшості випадків, суперечать принципам сучасного міжнародного права і створюють реальну загрозу як для мирних міждержавних відносин, так і для самих прав і свобод людини².

Серед заходів міжнародного впливу виділяють також засоби тиску, серед них – економічна блокада, ембарго, дипломатична ізоляція тощо. Є ще силові засоби захисту прав і свобод людини. Ці обидва заходи застосовуються за рішеннями Ради Безпеки ООН і розглядаються як останній можливий захід розв'язання криз міждержавних відносин та проблем всередині країн. Однак вважаємо, що найбільш ефективним є використання політичних та правових методів як вирішення конфліктних питань, так і гарантування прав і свобод людини. Побудова тісної взаємодії між державами на основі політичного та правового діалогу сприяє плідному співробітництву держав у гуманітарній сфері, яка впливає на формування внутрішньодержавної орієнтації на правозахисний механізм.

Держави здійснюють співпрацю через структури ОБСЄ. На початкових етапах роботи цієї організації це сприяло активізації діяльності членів для захисту прав і свобод людини, а потім привело до прийняття загальноєвропейських документів та формування механізму захисту прав і свобод. Результат такої роботи ми можемо спостерігати у вигляді сучасної моделі європейської системи захисту прав і свобод людини в рамках Європейської Конвенції про захист прав і основних свобод людини (1950 р.)³.

Варто виділити також самозахист, як специфічний вид конституційної правозахисної діяльності. Самозахист розуміється як самостійна діяльність суб'єкта конституційних прав щодо припинення порушень його прав і свобод, а також щодо відновлення прав, які вже порушені.

На відміну від інших видів державної діяльності, зокрема правоохоронної, у діяльності щодо правового захисту важливу та ініціюючу роль відіграє сам носій права. Він наділяється правом для захисту від порушень, що мають відбутись чи вже відбулись. Захист права передбачає виконання особою свого громадянського обов'язку перед суспільством, з метою захисту права, а також відповідного правопорядку, що у ньому склався. Таке розуміння впливає із того, що суб'єкт, як носій прав, є важливою складовою суспільства та правової системи. Отже, самозахист визначається як вид правозахисної діяльності, особливістю якої є потужна мотивація з метою правового захисту прав, свобод та інтересів у поєднанні із широкими можливостями, які не регулюються нормативними актами. Разом із тим особа, яка потребує такого захисту і використовує заходи щодо самозахисту, не завжди володіє необхідними знаннями, вміннями та навичками для його ефективного здійснення.

Вільний вибір форм захисту є важливою ознакою самозахисту, що дає змогу врахувати, яке право, якої особи, за яких обставин порушено і якими допустимими засобами можливий його захист. Серед таких форм самозахисту є спеціальні, які виступають результатом перетворення певних конституційних положень, що вже традиційно відносять до процесуальних принципів. Якщо розглядати з юридичного боку, то конституційна можливість самозахисту розуміється як правозахисні вимоги і претензії особи, які не заборонені законом, а також кореспондуючий їм обов'язок уповноважених органів здійснювати діяльність, згідно з положеннями конституції та законодавства. Водночас варто розуміти, що певні конституційні вимоги та претензії особи, яка використовує самозахист, мають специфічний зобов'язуючий, а відтак імперативний характер.

Таких властивостей набувають права, які передбачаються, в переважній більшості, процесуальними принципами, що поширюються на всіх осіб із формальним процесуальним статусом. Таким чином, якщо особа висловлює своє бажання щодо реалізації заходів захисту, такі дії, перетворюючись, набувають властивостей самозахисту. Інші, зокрема нетипові форми самозахисту, такі як крайня необхідність та необхідна оборона, актуалізуються за певних законодавчо обумовлених обставинах.

У даному випадку також варто згадати й конституційне визначення Української держави як суб'єкта захисту прав і свобод людини і громадянина. Відтак, держава, виходячи із свого природного та сутнісного обов'язку, має виконувати правомірні вимоги особи в силу реалізації конституційного обов'язку – захищати права і свободи людини і громадянина. Держава формує відповідний механізм, апарат, який вона уповноважує з метою реалізації поставлених перед державою цілей. Державний апарат, як реальний виконавець завдань, репрезентує та наповнює змістом державу як правозахисного суб'єкта. Саме фактична діяльність органів державної влади здійснює змістовне наповнення правозахисної функції держави.

Діяльність у сфері правового захисту потребує використання певного комплексу засобів, методів і прийомів, необхідного для досягнення позитивної мети. Незважаючи на це, правозахисна діяльність, яка здійснюється органами державної влади, має відбуватись тільки на основі відповідних принципів, що прямо передбачені для цього в Конституції та чинному законодавстві. Це стосується й інститутів громадянського суспільства та особи, яка вживає заходів щодо самозахисту. Однак цим суб'єктам надається право використовувати усі можливі засоби, які прямо не заборонені законом та не суперечать правовим принципам і засадам правопорядку.

З даного приводу можна згадати М.В. Вітрука. Науковець вказує, що враховуючи розроблений ним підхід розуміння захисту прав і свобод людини і громадянина як примусового способу реалізації даних прав, варто підкреслити особливий владний характер правозахисної діяльності інститутів правового захисту. Зокрема, він обґрунтовує, що владність як певна особлива властивість правозахисної діяльності має проявля-

тись у реальній можливості органів державної влади, їх посадових осіб, які здійснюють цю діяльність, підпорядковувати і спрямовувати поведінку людей⁴.

Ми можемо зобразити модель діяльності таких органів через певні характеристики правозахисних державних інституцій. Так, їхня діяльність забезпечується системою правових засобів і методів, важливе місце серед яких належить державному примусу. Важко уявити дії держави з метою досягнення цілей управління без цього специфічного методу. Під поняттям «державний примус» розуміється матеріальний, соціальний, психологічний, ідеологічний, правовий чи навіть фізичний вплив уповноважених органів і посадових осіб держави на суб'єкта, який перебуває під юрисдикцією відповідної держави, з метою спонукати або примусити до вчинення дій чи утримання від їх вчинення в інтересах суспільства та держави. Державний примус упродовж багатьох сторіч є ефективним методом здійснення державної влади. Разом із тим історичний аналіз його застосування вказує на те, що примус, сам по собі, є жорстким засобом соціального впливу. Його природа передбачає силу, а відтак, він здатен забезпечувати безумовне домінування в суспільстві волі пануючого (в даному випадку – держави) суб'єкта.

Водночас у випадку, якщо суб'єкт добровільно виконує вимоги норм права, ми можемо говорити про умовний примус, оскільки особа усвідомлює соціальну необхідність і корисність правових вимог. Особливий метод умовного примусу чи навіть переконання якраз і передбачає, що особи самостійно виконують виражену в правових актах волю суб'єкта влади. Завдяки переконанню створюється горизонтальний зв'язок між волею законодавця та громадянина, керівником та підлеглими, що й приводить до єдності дій. Заходи та інструменти переконання передбачають використання ідеологічних, соціально-психологічних засобів і форм впливу на свідомість індивіда чи колективу, в результаті чого вони приймають необхідність досягнення соціально значущих цілей.

Не всі органи державної влади, які здійснюють правозахисну діяльність, наділені владними повноваженнями для застосування заходів примусу. Натомість робота інститутів громадянського суспільства у сфері правового захисту здійснюється лише за допомогою методів переконання. Це стосується і роботи частини державного апарату. Для прикладу: омбудсман наділений дуже обмеженими владними повноваженнями щодо можливості застосовувати заходи, основою яких є державний примус. Водночас він наділений значною кількістю повноважень, метою яких є діалог між суб'єктами для досягнення цілей правозахисту.

Необхідність застосування примусу до порушників прав і свобод людини і громадянина виникає в тих ситуаціях, коли такий метод є єдиним способом відновлення порушених прав.

Більш ефективним видається поєднання переконання і державного примусу. Цей процес є динамічним у своїй суті, він визначається багатьма факторами, що діють на конкретному етапі розвитку відповідного суспільства і держави. Тобто, передбачає врахування національних традицій державного управління, правотворчості, правозахисної та правоохоронної діяльності. Можливість для покращення й підвищення ефективності заходів правового захисту держави пов'язується з пошуком найбільш ефективних засобів, які приводять до бажаних цілей із найменшими правовими та економічними затратами для суспільства і суб'єкта, чие право порушене. У даному випадку важливим є формування концептуально закінченої, орієнтованої на пріоритет правового захисту політичної волі держави, що є потужним стимулом правозахисної діяльності для її органів та посадових осіб.

Діяльність щодо правового захисту із залученням державних органів не може проходити у формі, що чітко не встановлена чинним законодавством. Тому необхідність закріплення процесуальних форм здійснення правозахисної діяльності є незаперечною. Вітчизняна юридична наука не має чіткого розуміння поняття юридичної процесуальної форми. Однак у переважній більшості науковці сходяться до думки, що під цим поняттям розуміють сукупність однорідних процедурних норм, дотримання яких вимагається від учасників відповідного процесу і спрямованих на досягнення чітко обумовленої цілі регулювання. Отже, процесуальна форма передбачає використання найбільш доцільної процедури здійснення визначених повноважень органів державної влади.

Рішення про необхідність застосування юридичних заходів впливу з метою досягнення цілей регулювання можливе лише у межах конкретних процесуальних правил та процедур, що встановлені законом та підлягають обов'язковому виконанню. Недотримання суб'єктом правозастосування відповідних процесуальних норм може спричинити визнання рішення неконституційним або незаконним, а також інші негативні наслідки, зокрема і для посадової особи, яка допустила порушення процедури.

Природа та місце суб'єкта правозахисної діяльності впливають і на форму здійснення такої діяльності. Якщо розглядати діяльність несудових органів, зокрема парламенту, уряду, інших виконавчих органів, омбудсмана тощо, то правозахисна діяльність здійснюється в процесуальних формах, які передбачені у чітко встановлених процесуальних правилах, згідно з обсягом їх компетенції. Натомість, у випадку із судовими органами, правозахисна діяльність здійснюється в процесуальних формах конституційного, господарського, цивільного, кримінального чи адміністративного судочинства, що обумовлено конкретним судовим органом та особливістю процесуального законодавства.

Правозахисна діяльність передбачає постійну та безперервну роботу усіх суб'єктів, які наділені правозахисними повноваженнями – органів державної влади, органів місцевого самоврядування, представників інститутів громадянського суспільства, на відновлення порушених прав і свобод людини і громадянина. Найпершою пріоритетною метою такої роботи є позитивний результат – відновлення порушених прав і свобод людини і громадянина. Оскільки означена діяльність щодо правового захисту здійснюється із використан-

ням певних засобів, які є характерними для конкретних суб'єктів, то відповідно процес чи процедура є їх елементом діяльності.

Позитивна мета правозахисної діяльності досягається через залучення певного комплексу засобів, методів і прийомів. Діяльність органів державної влади у процесі відновлення порушених прав, а також недопущення їх порушення має здійснюватись виходячи із відповідних передбачених принципів діяльності, що закріплюються в акті установчої влади народу – конституції. Вищевказана умова є визначальною та істотною для всіх стадій роботи суб'єктів правового захисту, оскільки, захопившись досягненням правозахисного результату через використання методів, що не відповідають конституційним принципам, його раціональність буде спірною.

Таким чином, усі органи державної влади, що становлять систему суб'єктів захисту прав і свобод людини і громадянина, здійснюють правозахисну діяльність тими методами та у той спосіб, які передбачені Конституцією України чи виходять із її принципів.

Тобто, в даному випадку важливим є розуміння форми правозахисної діяльності. Насамперед слід зазначити, що філософські категорії «форма» і «зміст» (які використовуються і в правовій теорії) не можуть існувати одна без одної, тому що зміст поняття має мати свій зовнішній вираз – бути оформленим, а форма, в свою чергу, має бути наповнена змістом. У протилежному випадку форма втрачає свою мету. Форма як зовнішнє «обличчя» предмета виступає елементом, що встановлює його буття, яке вирізняє об'єкт з-поміж інших. Зрештою, існування змісту поза формою неможливе, оскільки фактично об'єкт не буде мати зовнішнього вираження.

Варто визначити що ж розуміється під змістом поняття «форма правозахисної діяльності органів державної влади». Відтак, ми розуміємо його як фактичну правозахисну діяльність, що виражається у систематичній активності відповідних суб'єктів, спрямовану на відновлення порушених прав і свобод людини і громадянина, а також припинення й попередження таких порушень. Оскільки, як ми зауважили вище, форма і зміст розглядаються у поєднанні одна з одним, відтак форма правозахисної діяльності має виражати її ознаки як способу функціонування конституційної системи захисту прав і свобод людини і громадянина. Таким чином, поєднання форми і змісту правозахисної діяльності, їх внутрішнього зв'язку є необхідними умовами досягнення цілей та мети правозахисної діяльності – відновлення прав і свобод людини і громадянина, а також у гарантуванні їх як непорушних.

Форма правозахисної діяльності органу державної влади – це чітко визначений порядок правозахисної діяльності даного органу, його складових – структурних підрозділів, а також посадових осіб. Така форма визначає порядок правозахисної діяльності конкретних суб'єктів, які законодавчо встановленими методами розкривають зміст даної діяльності. Робота органів державної влади та їх структурних підрозділів здійснюється у визначених та регламентованих формах, кожна з яких обумовлена особливими цілями та функціями відповідного органу та його місцем у державному апараті, що характеризується чітким змістом. Зрештою, діяльність органів державної влади, в тому числі й правозахисна, характеризується власними конкретними принципами, нормами, зв'язками, учасниками та елементами; таким чином, будь-яка правозахисна діяльність виражається у певній формі.

Здійснення правозахисної діяльності органів державної влади із використанням різноманітних форм і методів обумовлюється функціями органу державної влади, завданнями які він має виконувати. Важливо, що вибір форми правозахисної діяльності органу державної влади був спрямований на виконання функцій такого органу і досягнення мети правозахисної діяльності з найменшими витратами сил, засобів і часу. Отже, вибір форми правозахисної діяльності є надзвичайно важливим елементом самої правозахисної діяльності, оскільки досить часто від цього залежить позитивний її результат. Вищезазначене положення має прямий зв'язок із практикою, оскільки вибір форм правозахисної діяльності полягає у тому, що на практиці реалізуються повноваження державних органів – гарантується захист прав і свобод, відновлюються порушені права і свободи, забезпечується припинення і попередження їх порушень.

Органи державної влади та посадові особи в кожному конкретному життєвому випадку через необхідність вирішення ситуацій, що склались, обирають відповідну форму правозахисної діяльності.

Оскільки правозахисна діяльність органів державної влади має відповідати принципам роботи даного органу, а також усім процедурним нормам, так само й вибір форми правозахисної діяльності підпорядкований певним правилам, серед них:

- 1) правозахисна діяльність повинна відповідати основним засадам функціонування даного органу;
- 2) правозахисна діяльність не повинна виходити за межі компетенції даного органу державної влади;
- 3) така діяльність має бути здійснена лише в межах правових методів та засобів;
- 4) правозахисна діяльність має відповідати обставинам справи та ситуації, що склалась, з метою їх вирішення, а також мати чіткі цілі регулювання;
- 5) вона не може поширюватись на справи та об'єкти регулювання, вирішення яких не входить до функціональної компетенції відповідного органу державної влади чи посадової особи.

Завдяки змісту обраної процесуальної форми правозахисної діяльності вирішуються юридичні питання (спори, конфлікти, складні ситуації), які виникають в процесі її здійснення. Однак у сучасних умовах правозастосовної практики проблема процесуального передбачення певного порядку вчинення правозахисних дій і прийняття на цій основі актів правозастосування (рішень) є однією з найбільш гострих та таких, що потребує вирішення. Фактична відсутність чітких механізмів і алгоритмів застосування заходів, які спрямовані на

правовий захист, а подекуди й згадка про необхідність здійснення таких заходів, відчутно знижує ефективність конституційної системи захисту прав і свобод людини і громадянина.

¹ Балінська Є.В. Адвокатура : моногр. / Є.В. Балінська. – Х.: Олді-Плюс, 2012. – С. 67.

² Адвокатура зарубіжних країн. Англія. Німеччина. Франція: навч.-практ. посіб. / І.Ю. Гловацький. – К.: Атіка, 2007. – С. 116.

³ Адвокатура України: навч. посіб.: у 2-х кн. / С.Я. Фурса, Є.І. Фурса, В.Е. Біляневич, С.В. Щербак, Л.Л. Нескородженна. – К.: КНТ: Вид. Фурса С.Я., 2007. – Кн. 1. – С. 7.

⁴ Витрук Н.В. Общая теория правового положения личности / Н.В. Витрук. – М.: Норма, 2008. – С. 323.

Резюме

Корнієнко П.С. Особливості правозахисної діяльності як різновиду юридичної діяльності.

Розкривається поняття правозахисної діяльності як діяння (дія чи бездіяльність) правозахисних органів, яка спрямована на надання кожній людині і громадянину, їх об'єднанням та юридичним особам правової допомоги щодо припинення порушень права, притягнення винних до юридичної відповідальності, відновлення порушених, оспорюваних чи оскаржених прав і відшкодування спричинених порушенням права збитків. Визначається поняття об'єкта, предмета та суб'єктів правозахисної діяльності, видів правозахисної діяльності.

Ключові слова: правозахисна діяльність, конституційна правозахисна діяльність, юридична діяльність, об'єкт, предмет, суб'єкт, види правозахисної діяльності, органи державної влади, права, свободи та обов'язки людини і громадянина.

Резюме

Корнієнко П.С. Особенности правозащитной деятельности как разновидности юридической деятельности.

Раскрывается понятие правозащитной деятельности как деяние (действие или бездействие) правозащитных органов, направленное на предоставление каждому человеку и гражданину, их объединениям и юридическим лицам правовой помощи по пресечению нарушений права, привлечению виновных к юридической ответственности, восстановлению нарушенных, оспариваемых или оспоренных прав и возмещению вызванных нарушением права убытков. Определяется понятие объекта, предмета и субъектов правозащитной деятельности, видов правозащитной деятельности.

Ключевые слова: правозащитная деятельность, конституционная правозащитная деятельность, юридическая деятельность, объект, предмет, субъект, виды правозащитной деятельности, органы государственной власти, права, свободы и обязанности человека и гражданина.

Summary

Korniyenko P. Features of human rights activities as a kind of legal activity.

The concept of human rights activism is disclosed as an act (action or inaction) of human rights protection bodies aimed at providing every person and citizen, their associations and legal entities with legal assistance in stopping violations of the law, bringing the guilty to legal liability, restoration of the violated, challenged or challenged rights. and the indemnity caused by the violation of the right to damages. The concept of object, subject and subjects of human rights activity, types of human rights activities is defined.

Key words: human rights activist, constitutional human rights activist, legal activity, object, subject, subject, types of human rights activities, bodies of state power, rights, freedoms and duties of a person and a citizen.

УДК 342.34

З.С. КРАВЦОВА

Зоріна Сергіївна Кравцова, кандидат юридичних наук, асистент кафедри Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ЗМІСТ НАРОДНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ ТА ПРЕДСТАВНИЦЬКОЇ ДЕМОКРАТІЇ В УКРАЇНІ

У преамбулі та ст. 1 Конституції України¹ наша держава визначається як демократична. Відомо, що основоположною ознакою демократичної держави є гарантування народного суверенітету та якісна, ефективна представницька демократія.

Питанням народного, національного та державного суверенітету, формам безпосередньої та представницької демократії присвячували свої праці, що вже є класикою, Ж. Боден, А. Гамільтон, Г. Гегель, Т. Гоббс, Г. Гроцій, Л. Дюгі, Т. Джефферсон, Г. Єллінек, І. Кант, Дж. Локк, Ш.Л. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо та інші вчені.

Розвиток людства, глобалізаційні процеси в світі є новими викликами, ті системні винаходи, такі як розподіл влади, класичні виборчі системи більше не гарантують дійсної демократії, тому вчені знову й знову повертаються до цієї тематики.